

մը 12ը 35 բոպէ անց, կը դադրին թշնամութիւնները:

Այսպէս, Ֆրանսա, որուն երկու երրորդը դրաւուած է գերմաններէն պատերազմի 297րդ օրը եւ պարտուած վերջին ճակատամարտը սկսելէն 47 օր յետոյ, յաղթուած կը յանձնուի եւ զինաթափ կ'ըլլայ, սպասելով հաշտութեան, որ պիտի կնքուի պատերազմի լրանալէն յետոյ, երբ Անգլիա եւ Գերմանիա զաղբեցնեն այն ահաւոր պատերազմը, որուն վախճանը մարդ չի գիտեր, թէ ե՞րբ եւ ի՞նչպէս պիտի դայ:

Այսպէս ինկաւ հզօր Ֆրանսան, երէկուան յաղթականը... Ինկաւ յաղթողին բռնեցէն ուշաթափ: Վա՛յ պարտեալին...:

* * *

Ֆրանսայի զինադադարէն վերջ՝ Անգլիա յայտարարեց, թէ ինքը մինակ թէեւ՝ բայց կը շարունակէր պատերազմը Գերմանիոյ եւ Իտալիոյ դէմ: Եւ ստուգիւ ցամաքին, ծովերուն ու ովկիանոսներուն վրայ եւ օդին մէջ, ինչպէս ամբողջական զաղթավայրերուն մէջ, պատերազմը կը շարունակուի կատաղօրէն ու յամառօրէն:

ՕՐՈՒԱՆ ԳՐԲԵՐ

Abedik Gróf Csodálatos élete = Jrták: Dr. Kallos Lajos és Dr. Kerekesházi József = Dr. báró Nyáry Pál tanulmányával. = Fővárosi Nyomda RT. 20×13. էջ 120.

(Ապետի կոմսին գաբմանալի կեանքը)

Հունգարերէն լեզուով հունգարացի հեղինակներուն այս դործը Հայերու մատչելի ընելու գիտումով, օգտակար կը համարինք տալ անոր ամփոփոյթը:

Ապետի (Ազա Պետրոս - Ա. Պետիկ - Ապետիք) կոմսութեան տուգութեան մէջ կ'ըսուի թէ, անիկա Արշակունի հարստութեան մէկ շտապիկն է: Ասոր նկատմամբ այսօր դրական ո՛րեւէ փաստ չունինք: Իր ընտանեկան նախկին բոյնը Անի կը գտնուէր. բայց արդէն իր մեծահարուստ պապը Հալէպ կը գտնենք Գարակէօղեան անունով: Ան չտաճկանալու համար, մարտիրոսացաւ: Հայրը՝ Մուրատ, որ* արքայի արքունիքը փախած էր, երբ հալածանքները կը դադրին Հալէպ կը վերա-

Պատմական այս արձանագրութիւնը կ'ուզենք վերջացնել հոկտ. 31ին՝ Փէթէնի դործակից եւ Արտաքին գործերու նախարար՝ Փիէր Լաւալի հետեւեալ յայտարարութեամբ իրր վերջարան հոկտ. 24ին Մօնթուարի մէջ տեղի ունեցած Փէթէն - Հիթլեր առաջին տեսակցութեան մասին տուած իր տեղեկատուութեանը:

«Մօնթուարի երկու տեսակցութենէն միշտ պիտի պահեմ յուզիչ յիշատակ մը: Իրենց պատմութեան ընթացքին՝ երկու մեծ ազգերը բախեցան իրարու: Երբ Մաքալստ Փէթէնը տեսայ Հիթլերի դիմաց, հասկցայ որ կարելի էր պատերազմէ տարբեր կերպով կարգադրել մեր երկու ազգերուն ֆակտագիրը:

«Այսուհետեւ Ֆրանսա պէ՛տք է գիտնայ ինքիցը պաշտպանել օտար միջամտութիւններու դէմ, եւ առանձին ազատութեան պատասխանատուութիւնը:

«Անհուճօրէն ցաւալի է ստիպուիլ պարտութեան յետոյ հաստատել գայն, գոր կրնայինք մախապէս կարգադրել...:

ԽՄԲ.

դառնայ կնոջը քով: Կ'ունենայ տասերկու զաւակներ, որոնցմէ միայն Մանուկը (մեր Ապետիքը) կ'ապրի:

13 տարեկան հասակին՝ Օսմանեան դուռը կը կոչուի, հոն դաստիարակուելու համար: Մայրը, որդին տաճկանալու վտանգէն ազատելու համար, Ֆրանսուս Բիդէ Ֆրանսացի հիւպատոսին խորհուրդով՝ նախ երուսաղէմ անկէ ալ Հոռոմ կը փախցնէ: Հոս Ուրբանեան վարժարանը կը մտնէ եւ հայկական Մանուկ անունը Պետրոսի կը փոխէ: Վեց ծիրանաւորներու ներկայութեան իմաստասիրութեան վկայականի քննութիւնը ամենափայլուն կերպով կը կատարէ: Նոյնպէս կը փայլի Աստուածաբանութեան ընթացքին մէջ. այնուհետեւ եկեղեցական վիճակը չ'ընդգրկել, որպէս զի հակասումն էր իր փանդակ կարողութիւնները:

Իր ազնուատոճութեամբ, արեւելագիտութեամբ ու լեզուագիտութեամբ շուտով իրր թարգման կը դրուի Մատթէոս անունով եկեղեցականին

քով, որ Պարսիկ Շահին քով դեսպանութեան կը մեկնէր:

Տաճկանակիր ճամբորդութենէ մը վերջ, շապուհի չ'ուրախութեամբ կ'ընդունուին Սուլթան Շահին, որ մտերմութեամբ կը վարուի հետեւին եւ փոխ-դեսպանութիւն մը կը զրկէ Հոռոմ: Դեսպանութիւնին յաջողած կ'երեւի, որովհետեւ Մատթէոս Նախիջեւանի Արքեպիսկոպոս կը կարգուի:

Ապետիք շուտով Շահին մտերմութենէն կը դառնայ մինչեւ որ իսլամացած իր մէկ ազգականին քսութիւններուն պատճառով կը թողու արքունիքը եւ կ'երթայ Մատթէոս Արք.ին քով Նախիջեւան:

1673-5 տարիներու ընթացքին ուրիշ Պապական պատուիրակութիւն մ'ալ կը մեկնի դէպի Պարսկաստան Նարոյեցի Բիսպոսոս անուն քահանային առաջնորդութեամբ: Կը մտերմանան իսկոյն, եւ մինչ նուիրակը Ապետիքի Պարսիկ իշխաններու քով ըրած դիմումներով կը յաջողի շուտով Շահին ներկայանալ, պատուիրակին ալ Ապետիքի խորհուրդներով՝ ազգերագիրով մը կը յաջողի ջնջել տալ Նախիջեւանի դաւաճին բնակչութենէն պահանջուած ահաբեկ տուրքը:

Շահը դեսպանութիւնը փոխարինելու եւ Եւրոպա-Պարսկական դաշնակցութիւնը դրական փոփոխութիւն մտցնելու համար, կը նուիրակէ իր կողմէն Բիսպոսոսը Ապետիքին հետ, Հոռոմ եւ Արեւմուտքի միւս արքունիքներու քով:

Ռուսաստանի վրայէն, 1677ի ամառուան սկիզբները Վիեննա կը հասնին, ուր սակայն դրական արդիւնքներ չ'են գտնու. Բիսպոսոսը անթաքտութեամբ կը շարունակէ իր ճամբան դէպի Հոռոմ, տանելով Շահին եւ Վիեննայի պատուէրները. մինչ Ապետիքը դործունէութեան լաւագոյն ասպարէզ նշմարելով Օսմաններէն վտանգուած Վիեննան, հոն կը մնայ, իրր խորհրդական Ռազմական Գերագոյն խորհուրդին:

1680-1684 տարիներուն Վիեննայի եւ Լեհական արքունիքներուն քով տենդադին զիւանագիտական դործունէութեան կը նուիրուի եւ կը գնահատուի: 1684ին Աւստրիոյ Կայսրէն եւ Հունգարիոյ Թագաւորէն, իրր վարձատրութիւն կ'ընդունին «Խուճաւաքի կոմս» տիտղոսին հետ «Բաքա» կոչումով կալուածները:

1684ին միաճանութեամբ քրիստոնեայ միացեալ պետութիւններու կողմէ դեսպան կ'ընտրուի եւ կը մեկնի Շահին քով, բայց ճամբուն վրայ կը կորսուի անհետ...:

Հատորի 98-102 էջերուն մէջ կը խօսուի Ապետիքի դրական Գործերու մասին: Մեծագոյն գործն է Cehil Sutum (տալ. 1678 Վիեննա) Լատիներէն, Իտալերէն, Յունարէն, Պարսկերէն եւն:

լեզուներով: Պարսից քաղաքական, կրօնական սովորութիւններուն պատմութիւնն է յստակ, զուարթաւունք եւ իր դարուն դործածուած գիտական ոճովը: Ունի «Հաւատքի անմահ վրայ» գրքոյկն ալ ինչպէս նաեւ զիւանագիտական տեղեկագրութիւններ, անձնական նամակներ եւ Վիեննա կատարած բանախօսութիւններ:

103-110 էջերու մէջ համառօտ ակնարկներ կան ԺԳ դարու սկիզբէն մինչեւ վերջերս Հունգարիա զաղթած հայերուն եւ անոնց տուած գլխաւոր դէմքերուն վրայ: Հուսկ գրքին վերջին էջերը նուիրուած են աշխատութեան աղբիւրներուն:

Գիրքը աշխատուած է հունգարացի նշանաւոր հեղինակներէ, իրեւ երախտագիտական ցոյց մը հանդէպ այն մեծ «հունգարացած» հայուն, որ իր կորովն ու մտաւոր կարողութիւնները քրիստոնեայ ազգերու ազատագրութիւն նուիրելով, նպաստած էր ամէնէն առաջ Հունգարիոյ ազատագրութեան:

Հեղինակները խնամով պրպտած են հունգարիոյ պետական ու անհատական, Վիեննայի կայսերական ու Վենետիկի Հասարակապետութեան զիւանները: Նկատի առնուած են նաեւ ժամանակակից դեսպաններու յայտարարութիւնները, Անգլիացի, Ֆրանսացի եւ Իտալացի ուղեգրութիւնները: Դիմուած է նոյնպէս անհատներու եւ արեւելագէտներու, եւն:

Հակառակ այսքան աշխատութեան, հեղինակները քիչ ատաղձ գտած են կատարեալ կենսագրութիւն մը վերակազմելու համար: Ապետիքի նկատմամբ վաւերաթուղթերուն անհետացումը բնական երեւոյթ մըն է, եթէ նկատենք նոյն դարու թուրք-հունգար, թուրք-աւստրիական պատերազմները, որոնք ստէպ զիւանները խուճապական փոխադրութիւններու կը ստիպէին:

Վաւերաթուղթերու այս պակասը կարելիին չափ անզգալի դարձնելու համար հեղինակները մեծ ուշադրութիւն դարձուցած են պատմական շրջանակները - զիւանագիտական թէ միջավայրի - յստակօրէն վերակազմելու: Այս աշխատութիւնը իրենց թոյլ տուած է որ պակասաւոր վաւերաթուղթերու իրական իմաստն ու արժէքը գտնէին կամ դէթ հաւանականութեան մը մօտենային:

Հեղինակները հոս մասնաւոր ուշ դրած են պատմականութեան. տարակուսական վաւերաթուղթ մը երբեք իրրեւ ստոյգ չ'են ներկայացնել, այլ միշտ կը շեշտեն թէ իրենց աղբիւրը ինչ չափով ստուգութիւն կամ հաւանականութիւն կրնայ ներշնչել:

Այս գիրքով անձանթ մեծ հայ մը մոռացութենէն փրկուած է. իսկ հունգարերէն լեզուով տպագրուած հայանիւթ աղքատ մատենագրութիւնը իր կարգին ճոխացած:

Հ. ՅՈՒՍԻԿ ՊՈՒՇԼԻԿԱՆ